

Venäläiset Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa

Freek Van der Vet

Varhain aamulla lokakuun 23. päivänä vuonna 2002 kolmenkymmenen naamioidun ja konekiväärein aseistetun miehen joukko tunkeutui Larisa Baršovan kotiin Groznyissä, Tšetšenian pääkaupungissa. He penkoivat läpi koko talon, sitoivat hänen kätensä ja sulkivat hänen suunsa eristysteipillä. Hänen kaksi aikuista poikaansa pahoinpideltiin. Lopuksi tunkeutujat peittivät Baršovan kahden pojan päät muovipusseilla ja veivät heidät pois. Baršova näki heidät tuolloin viimeisen kerran.

Venäjän vanhimpiin ihmisoikeusjärjestöihin kuuluva Memorial arvioi, että 3000–5000 ihmistä, joista suurin osa on nuoria miehiä, on kadonnut Tšetšenian terrorisminvastaisten toimien aikana (Human Rights Watch 2009). Nämä miehet vangittiin armeijan tarkastuspisteillä, etsintäoperaatioissa, sattumanvaraisissa henkilötietojen tarkistuksissa toreilla ja kaupunkiaukioilla tai naamioitujen miesten raahattua heidät suoraan kotoa, minkä jälkeen heidän perheensä eivät enää koskaan kuulleet heistä mitään.

Ihmisiä katoaa kaikkialla maailmassa. Jokainen näistä katoamistapauksista on ongelma niin lainsäädännölliseltä, yhteiskunnalliselta kuin

myös tunteiden kannalta. Ne ovat lainsäädännöllinen ongelma, koska sukulaisia edustavilla lakimiehillä on käytettävissään hyvin vähän todisteita kaappauksesta ja erityisesti kaappaajien henkilöllisyydestä. Kaapattujen omaiset puolestaan ovat syvän tunne-elämän kriisin edessä, sillä epätietoisuus kaapatun henkilön kohtalosta voi jäädä epäselväksi vuosikausiksi. Mistä voi tietää, onko kaapattu vielä elossa vai menehtynyt, jos mitään ruumiillisia jätteitä ei ole? Kaappauksilla on myös yhteiskunnallisia vaikutuksia, sillä ympäröivä yhteisö ei välttämättä koe niitä ihmisoikeuksien loukkauksina, vaan pitävät henkilön katoamista todisteena yhteistyöstä terroristi- tai kapinallisryhmittymien kanssa.

Lisäksi Pohjois-Kaukasuksella näitä kauheuksia kokeneilla perheillä ei usein ole tilaisuutta hakea oikeutta kansallisista tuomioistuimista ja pääsy oikeusistuimiin on hyvin hankalaa. Syyttäjät eivät välttämättä aloita tutkimuksia koskaan tai ne viivästyvät.

2000-luvun alusta lähtien venäläiset ihmisoikeusasianajajat ovat hoitaneet näitä vakavia ihmisoikeusloukkauksia ohjaamalla uhrien veto-omukset Strasbourgissa sijaitsevaan Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen (EIT), joka on Euroopan Neuvoston kansainvälinen tuomioistuin. Sen tehtävä on valvoa vuoden 1950 Euroopan ihmisoikeussopimuksen noudattamista. Euroopan Neuvoston 47 jäsenmaan kansalaisilla on ollut vuodesta 1998 lähtien oikeus tehdä henkilökohtaisia kanteita ihmisoikeustuomioistuimeen tilanteissa, joissa he katsovat kotimaansa rikko- neen Euroopan ihmisoikeussopimusta vastaan.

Venäjä vahvisti ihmisoikeussopimuksen vuonna 1998, mikä avasi sen kansalaisille mah-

dollisuuden tehdä valituksia EIT:een. Venäläiset ovat käyttäneet tätä mahdollisuutta ahkerasti ollen tuomioistuimen suurin asianosaisten ryhmä vuoteen 2013 saakka. Tällä hetkellä tuomioistuimen päätöstä odottaa miltei 10 000 tapausta.

Kolme kansalaisjärjestöä, englantilainen European Human Rights Advocacy Center, venäläinen Memorial ja hollantilainen Russian Justice Initiative, ovat jättäneet noin 400 oikeustapausta EIT:een Pohjois-Kaukasuksen uhrien puolesta. Vuosina 2005–2013 tuomioistuin teki noin 250 päätöstä tšetšeeniasianosaisten hyväksi, eli piti valtiota vastuullisena vakaviin ihmisoikeusrikkoksiin, kuten kidutukseen ja kaappauksiin.

EIT on useissa tapauksissa tuominnut Venäjän valtion maksamaan rahallista korvausta uhreille ja vaatinut sen ottamaan käyttöön uusia ja tehokkaampia toimia esimerkiksi ihmisoikeusrikosten tutkinnassa. Venäjän liittovaltio onkin maksanut korvauksia, mutta ihmisoikeustarkkailijat raportoivat edelleen tilanteista, joissa viranomaistahot väistävät vastuutaan rikosten tunnistamisessa tai tutkinnan uudelleen käynnistämisessä. Venäjän omista tuomioistuimissa rikosentekijöitä asetetaan harvoin vastuuseen silloinkaan, kun heidän henkilöllisyytensä on tiedossa tai mainittu EIT:n tuomioissa. Jotkut venäläiset asianajajat kutsuvat tätä asennetta rankaisemattomuuden kierteeksi.

Kansalaisjärjestöt ja niiden ihmisoikeusasianajajat käyttävät EIT:ssä tietynlaista strategiaa. Tässä strategiassa asianajaja ei palvele ainoastaan yhtä asiakasta vaan etsii korvauksia saman rikkomuksen kokeneelle ihmisryhmälle. Tällöin asianajaja vetoaa oikeuksiin, joita toimeenpanemalla yhteiskuntaa voisi muuttaa laajemminkin: esimerkiksi parantamalla poliisin käytäntöjä, painostamalla maan sisäisen lainsäädännön uudistamiseen tai helpottamalla marginaaliryhmien oikeuteen pääsyä.

Ryhmäkanteiden klassisin tapaus tulee Yhdysvalloista vuodelta 1951, jolloin kolmetoista vanhempaa tekivät kanteen Kansasissa sijaitsevan Topekan kaupungin opetuslautakuntaa vastaan. Vanhempia edustavat lakimiehet tulivat mustien ihmisoikeuksien edistämiseksi perustetusta liikkeestä. Tässä tapauksessa ”Brown

vastaan opetuslautakunta” Yhdysvaltain Korkein oikeus päätti, että erillisten valtionkoulujen perustaminen mustille ja valkoisille lapsille soti Yhdysvaltain perustuslakia vastaan (United States Supreme Court 1954).

Venäjällä ryhmäkäräjäointi on varsin uutta, sillä maassa on perinteisesti vallinnut käsitys, jonka mukaan laki on ennen kaikkea hallinnon väline. Socialistisessa oikeusjärjestelmässä yksilöillä oli hyvin rajatut mahdollisuudet hyödyntää lakia julkisen edun nimissä kommunistisen valtion määrittäessä julkista etua ylhäältä käsin.

Tänäkin päivänä Venäjällä vallitsee poliittinen jännite lainsäädännön ja ihmisoikeuksien suojelun välillä. Vuosina 2005–2013 maan parlamentti on hyväksynyt lakeja, joilla tiukennetaan otetta kansalaisjärjestöistä. Esimerkkinä voi mainita surullisen kuuluisan ”lain ulkomaisista agenteista”, joka vaatii ulkomailta rahoitusta saavia ja poliittisesti aktiivisia kansalaisjärjestöjä rekisteröitymään ulkomaisiksi agenteiksi.

Väitöskirjani perustuu neljäänkymmeneen puolistrukturoituun haastatteluun. Työssäni tarkastelen neljän ihmisoikeusjärjestön (EHRAC-Memorial, Russian Justice Initiative, Anti-Discrimination Centre Memorial sekä Committee against Torture) tapaa nostaa oikeusjuttuja EIT:een Tšetšenian toisen sodan uhrien puolesta etnisen diskriminaation sekä kidutuksen ja pidätystilanteissa koetun alentavan kohtelun vuoksi.

Väitöskirjani lisää ymmärrystämme siitä, kuinka kansalaisjärjestöjen toiminta EIT:ssä auttaa uhreja löytämään keinoja toipua kokemistaan vääryyksistä ja vaikuttaa siihen, noudattaako Venäjä Euroopan ihmisoikeussopimuksen teesejä. Lisäksi olen tarkastellut sitä, miten ihmisoikeuksia suojellaan ympäristössä, joka on entistä kielteisempi ihmisoikeusjärjestöjen toiminnalle. Väitöskirjani tarkastelee valtioiden, kansalaisjärjestöjen ja kansainvälisten oikeusistuinten vuorovaikutusta ja sitä, kuinka tämä vuorovaikutus vaikuttaa ihmisoikeuksien suojeluun ja leviämiseen Venäjällä.

Tutkimuksellani on kaksi merkittävää teoreettista ja neljä empiiristä kontribuutiota.

Ensinnäkin väitöskirjani tuo merkittävän lisän ihmisoikeuksien käytäntöjen ymmärtämiseen. Se vahvistaa aiempien tutkimusten tuloksia siinä suhteessa, että aktivistit toimivat usein kansainvälisten ihmisoikeusinstituutioiden ja edustamiensa paikallisyhteisöjen välissä. Venäläinen ihmisoikeusasianajaja joutuu välittämään keskenään hyvin vastakkaisia intressejä: hänen asiakkaansa odottaa EIT:n vahvistavan tapuksensa tosiasiat ja asiakkaan vaatimukset Venäjän valtiolle ovat suuret. Valtio puolestaan kieltää kaiken osallisuutensa tapahtumiin. EIT voi osaltaan tuomita valtion vastuulliseksi ja todistaa ihmisoikeusrikkomuksia tapahtuneen, mutta sillä ei ole keinoja antaa uhreille lopullisia vastauksia tapahtuneesta.

Ylläesitetyn kaltaisessa intressien ristipaineessa ihmisoikeusasianajajien on madallettava asiakkaidensa korkeita odotuksia oikeuden tapahtumisesta sekä käännettävä uhrien tunnepitoiset kokemukset menetyksestä ihmisoikeuksien kielelle. Asianajajat käyvät kauppaa sovintoratkaisusta venäläisten viranomaisten kanssa. Heidän on kokeiltava tapoja, joilla Euroopan ihmisoikeussopimusta voisi käyttää uhrien suojelemiseen. Riskialttiissa ympäristössä lakimiesten on myös kehitettävä keinoja suojella itseään viranomaisten painostukselta.

Toiseksi väitöskirjani monipuolistaa käsitystämme kansainvälisten tuomioistuinten keinoista vaikuttaa kansallisiin tilanteisiin sekä käsityksiimme ei-valtiollisten toimijoiden rooleista ihmisoikeuksien edistämiseksi. Aikaisempien tutkimusten ansiosta valtioiden ja kansainvälisten tuomioistuinten vuorovaikutuksesta tiedetään jo paljon. Nämä tutkimukset toteavat usein, että kansainväliset oikeusprosessit itsessään eivät tuo uudistuksia käytäntöihin. Tuomioistuimet ovat heikosti varustautuneita toteuttamaan omia päätöksiään (Galanter 1974). Laki voi hoitaa oireita, mutta sen on vaikeaa puuttua niihin olosuhteisiin, jotka ovat mahdollistaneet rikkomukset (Moon 2012). Väitöskirjassani todistan, että EIT ei kuitenkaan ole päätepysäkki Venäjän valtion painostamiseen, vaan ennemminkin yksi pysäkki matkan varrella. Päätösten voimaannpano

riippuu osaltaan ihmisoikeusjärjestöjen tavasta ajaa kantajien asiaa, samalla neuvotellen päätösten toimeenpanosta valtiovallan kanssa.

Näiden kahden teoreettisen löydön lisäksi väitöskirjani koostuu neljästä empiirisestä artikkelista. Kokonaisuudessaan nämä artikkelit tuovat yhteen neljä erilaista kansainväliseen riitaoikeudenkäyntiin liittyvää prosessia.

Ensimmäinen artikkelista tarkastelee sitä, miten käräjöinti vaikuttaa uhrin ja valtion väliseen suhteeseen. Käsittelen diskriminaation vastaisen keskuksen Memorialin käymiä oikeusprosesseja syrjintää kokeneiden romani- ja tšetšeeniväestöön kuuluvien kantajien puolesta sekä sitä, miten kidutuksenvastainen komitea avustaa pidätyksen hetkellä väärin kohdeltuja uhreja. Artikkelin johtopäätös on, että kidutuksenvastaisen komitean uhkaus nostaa kanne EIT:een vaikuttaa neuvotteluihin paikallisten viranomaisten kanssa. Joissain tapauksissa, kuten Nižni Novgorodissa, uhri ja viranomaiset pääsivät sopuun ennen kuin juttu eteni oikeuteen asti tai siirtyi EIT:stä paikallistasolle. Kidutuksenvastainen komitea onkin kehittänyt strategioita kerätäksään todisteita epäinhimillisestä kohtelusta. Näiden tuloksena yhteensä 89 venäläisvirkamiestä on tuomittu 4–7 vuoden vankeuteen.

Toisessa artikkelissa käsittelen prosessia, jossa ihmisoikeusasianajaja kääntää asianosaisen usein tunnepitoiset valitukset ja vaatimukset lakikielelle–ja päinvastoin, miten tämä kääntää EIT:n abstraktit tuomiot takaisin kantajan todellisuutta vastaavalle kielelle. Tämä käänösprosessi on tärkeä, sillä uhrit eivät käsittele henkilökohtaisia ongelmiaan ihmisoikeusrikkomuksina, vaan menetyksen, vihan tai epäoikeudenmukaisuuden tuntein ja ilmaisin. Totean artikkelissa, että asianajajat pitävät usein haasteellisena tilannetta, jossa kadonneen henkilön omaisille on selitettävä, että hakemus EIT:hen ei tule tuomaan varmuutta siitä, onko heidän kadonnut omaisensa elossa vai menehtynyt. Tuomioistuimen käytäntöjen mukaan väkivaltaisessa konfliktitilanteessa kadonneet ihmiset voidaan olettaa menehtyneiksi tuomion yhteydessä. Omaisten on luonnollisesti

vaikeaa ymmärtää tätä, koska kadonneiden jäänteitä ei ole palautettu heille. Asianajajat pyrkivät selvittämään omaisille, että kadonneet ovat lain silmissä kuolleita, vaikka kukaan ei voi sanoa varmaksi heidän kuolleen. Sen selvittäminen, että elämään oikeuttavan ihmisoikeuden rikkominen ei ole kuoleman todistamista, vaan liittyy valtion epäonnistumiseen elämän suojelun velvoitteessa, vaatii erityistä sensitiivisyyttä.

Kolmannessa artikkelissani tarkastelen tuomioiden täytäntöönpanoprosessia Venäjällä. Tuomioiden kasautuminen EIT:ssä vaikuttaa siirtymävaiheen oikeuden prosesseihin Tšetšeniassa. Siirtymäkauden oikeusjärjestelyt tarkoittavat niitä eri keinoja, joilla yhteiskunnat voivat sopeutua rajun konfliktin kausiin. Yleensä tämä tapahtuu asettamalla rikoksenteikijät oikeuteen tai perustamalla totuuskomissioita purkamaan konflikteissa tapahtuneita rikkomuksia. Tuomiot heijastuvat laajasti asianajajien työhön. Ne tarjoavat kansalaisjärjestöille lisää aseita ajaa rikosenteikijöiden saattamista oikeuteen tai perustaa totuuskomissioita. Eräs kansalaisjärjestöjen ryhmittymä (Natalia Estemirova Documentation Centre Oslossa) esimerkiksi laati tietopankin, jonne on tallennettu tietoa kahden Tšetšenian sodan aikana tapahtuneista ihmisoikeusrikkomuksista. Jotkut aktivistit toivovat, että tämä voisi olla alku Venäjän sisäiselle Tšetšenia-tuomioistuimelle.

Neljäs artikkelini tuo oman lisänsä edeltäviin tarkastelemalla sitä, miten ihmisoikeuksien puolustajat kykenevät toimimaan valtion taholta asetettujen lainsäädännöllisten rajoitusten kanssa. Venäläiset ihmisoikeusasianajajat turvautuvat suojakeinoihin, toimivat asianajajina riskialttiissa tilanteissa ja hallitsevat pelkoaan vaarallisessa ympäristössä. Vaarallisimmissa oloissa toimivat ihmisoikeusjärjestöt ovatkin usein juuri uusien toimintastrategioiden kehittelijöitä.

Alussa mainitsemani kahden kadonneen pojan äiti Larisa Baršova oli yksi kuudestatoista

sukulaisesta tapauksessa ”Aslahanova ja muut vastaan Venäjä”. Tapauksen mullistavassa tuomiossa vuonna 2012 EIT tuomitsi Venäjän valtion olleen syyllinen kahdeksan miehen katoamiseen vuosina 2002–2004. Päätös yhdisti omaisensa kadottaneen viiden perheen tapaukset. Tämä oli ensimmäinen kerta, jolloin EIT irtaantui aiemmasta käytännöstään käsitellä Pohjois-Kaukasuksen katoamistapauksia tapaus kerrallaan. Tästä päätöksestä lähtien EIT on välittänyt päätöksiään Venäjän hallitukselle kolminkertaisella vauhdilla. Tämäkin osaltaan todistaa tarpeesta perustaa alueen katoamistapausten käsittelylle yksi korkean tason tuomioistuin. Aslahanova-tapaus oli myös ensimmäinen kerta, jolloin EIT julkisesti totesi katoamiset systeemitason ongelmaksi, jolle ei ole olemassa valtiosisäistä ratkaisua.

Larisa Baršova varmaankin koki oikeuden tapahtuneen kadonneiden poikiensa tapauksessa. Mutta tapauksella on myös tätä yhtä perhettä laajempia seurauksia: hänen käräjöintinsä EIT:ssä auttoi myös toisia Venäjällä tai muualla Euroopassa vastaavissa tilanteissa olevia hakemaan oikeutta tuomioistuimesta tulevaisuudessa.

Englannista suomentanut Hanna Ruutu.

M Soc. Sci. **Freek Van der Vetin** väitöskirja *Finding Justice at the European Court of Human Rights: The Dynamics of Strategic Litigation and Human Rights Defense in the Russian Federation* tarkastettiin perjantaina 12. joulukuuta 2014 klo 12 Helsingin yliopiston Valtiotieteellisessä tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi professori **Lisa McIntosh Sundström** (University of British Columbia) ja kustoksena professori **Matti Kortteinen** (Helsingin yliopisto).

Lähteet

- Galanter, Marc (1974), Why the Haves Come out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change. – *Law & Society Review* 9:1, 95–160.
- Human Rights Watch (2009), ‘Who Will Tell Me What Happened to My Son?’: Russia’s Implementation of European Court of Human Rights Judgments on Chechnya. – Human Rights Watch. http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/russia0909web_0.pdf.
- Moon, Claire (2012), What One Sees and How One Files Seeing: Human Rights Reporting, Representation and Action. – *Sociology* 46:5, 876–890. DOI: 10.1177/0038038512451530.
- United States Supreme Court (1954), *Brown v. Board of Education* (347 US 483). United States Supreme Court.